

XIX a. raštų, parašytų rytų aukštaičių tarme, veiksmažodžio morfologijos ypatumai

REGINA RINKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-031111 Vilnius

El. paštas: regina.rinkauskiene@vpu.lt

XIX a. lietuvių raštijos kalba nėra išsamiai tyrinėta. Šiame straipsnyje gilinamasi į XIX a. raštų, parašytų rytų aukštaičių tarme, morfologiją. Tam tikslui apžvelgiama keletas to meto raštijos atstovų – Mykolo Cerausko, Lauryno Bortkevičiaus, Henriko Balevičiaus, Mykolo Smolskio, Tado Lichodzejausko, Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno, Antano Kitkevičiaus – religinių tekstų kalba. Daugiausia dėmesio skiriama veiksmažodžio morfologijai. Aptariami rasti archajiški ir tarminiai veiksmažodžiai bei jų formos, analizuojami pasitaikantys kamienų mišimo atvejai.

Raktažodžiai: XIX amžius, lietuvių religiniai raštai, rytų aukštaičiai, morfologija, veiksmažodis

XIX a. buvo sprendžiama bendrinės kalbos ir tarmės santykio problema. Tendencijų derinti žemaičių ir aukštaičių tarmes randame Simono Daukanto darbuose, ieškoti vidurinės tarmės ragino Laurynas Ivinskis. Bendros, visiems lietuviams suprantamos kalbos kūrimu rūpinosi Antanas Baranauskas [8, 180]. XIX a. pradžioje, be žemaitiškų raštų, ėmė rodytis ir rytų aukštaičių tarmės šnektomis besiremiančių raštų. Daugiau ar mažiau laikydamiesi šios tarmės tada rašė Antanas Strazdas, Valerijonas Ažukalnis, Kajetonas Aleknavičius, Pranas Savickas, Mykolas Smolskis, Mykolas Cerauskas ir kiti [3, 198]. Vis dėlto iki baudžiavos panaikinimo lietuviškai rašė daugiausia tik kaimo ir mažų miestelių kunigai, kurie rūpinosi išleisti prastuomenei pačias reikalingiausias lietuviškas religines knygas, nes turtingesnieji lietuviškai beveik nekalbėjo.

Aptariant XIX a. pradžios – XIX a. vidurio raštų, parašytų rytų aukštaičių tarme, veiksmažodžio morfologiją, remiamasi šiais tuo metu pasirodžiusiais darbais: Mykolo Cerausko knygelėmis *Kozonis padėkavonės* (1803), *Senas katekizmas* (1803), Lauryno Bortkevičiaus giesmių knygele *Giesmės apie keturiolika stacijų* (1810), Mykolo Smolskio knyga *Uvogos apie išganymą dūšios* (1823), Tado Lichodzejausko pamokslu *Gailus atminimas...* (1841), Antano Kitkevičiaus lietuviškomis giesmėmis knygoje *Hymny ojców świętych* (1848), Henriko Balevičiaus knygele *Keliavedys* (1857) ir Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno knyga *Šventas Izidorius artojas* (1859).

Religinių veikalų autoriai nėra tos pačios patarmės atstovai (1), todėl nesigilinama į specifinius patarmių požymius. Minėtų autorių darbuose aiškiai jaučiama rytų aukštaičių tarmės įtaka, nors neišvengta ir tam tikrų netolygumų (2).

Kaip žinome, rytų aukštaičių skiriamoji ypatybė yra dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* ir balsių *ą*, *ę* atliepimas *un*, *um*, *in*, *im* ir *u*, *i*. Visi minėti dėsniumai atsispindi šių autorių darbuose:

- Vietoj dvigarsio *an* – dvigarsis *un*: *brungiaufias* 16₂₁; *wundeni* 7₆ (MC1 (3)); *kuntribi* 237₁₀ (AK); *atsirunda* 13₂₅; *łunkidawa* 20₃ (KMM); *reyki kuntribes* 81₇ (MS); *apłunka* 17₂₆; *atrunda* 15₂ (TL); *apłunkidami* 107₁₁ (LB); *parfīgunda* 93₂₁ (LB);

- Vietoj dvigarsio *am* – dvigarsis *um*: *umžyną* (4) 14₂₅ (MC1); *umžynu* 4₁₂ (MC2); *skumbeja* 23₂₆ (KMM); *unt umžiu* 28₁₇ (MS);

- Vietoj dvigarsio *en* – dvigarsis *in*: *giwintu* 5₂₄; *pinkti* 12₁ (MC1); *szwinti pamoksłey* 4₃ (MC2); *kintejó* 236₁₆ (AK); *giwintumaj* 12₁₁ (KMM); *kincziam* 82₁₄; *peržingiu* 120₁₃ (MS); *nuzingia* 15₁ (TL); *giwindami* 30₄ (LB); *nuzingtu* 60₅ (HB); *pařkinda* 15₉ (LB);

- Vietoj dvigarsio *em* – dvigarsis *im*: *iztimptu* 58₁₇; *iztimpinieja* 58₄ (HB);

- Vietoj balsio *ą* – balsis *u*: *pedu* 16₁₉; *cnatu* 16₁₉ (MC1); *giedotum szwintu potéri* 229₁₃ (AK); *szimtu duoti* 9₂₆; *drusiej* 36₃ (KMM); *abzabuła* 69₁₄; *inkus* 80₆ (MS); *pagružina* 15₁ (TL); *nusgusk* 51₁₁; *tussie* 18₁₂ (HB);

- Vietoj balsio *ę* – balsis *i*: *terp sawi* 7₂₆ (MC1); *paemis* 235₁₃ (AK); *tikru łajmi* (vienaskaitos galininkas) 6₁₉ (KMM); *esam girtibey inmirki* 30₂ (MS); *uzmigis* 39₁₀; *atfigrisz* 49₆ (LB).

VEIKSMAŽODIS

Apžvelgdami rytų aukštaičių tarme rašytų raštų veiksmažodžio ypatumus aptarsime keletą dėsniumų.

Labai retai vartojamos būtojo dažninio laiko veiksmažodžių formos. Z. Zinkevičiaus [6, 356] nuomone, senuosiuose raštuose buvo išsiverčiama su būtoju kartiniu laiku, jo formas pakartojant ar sustiprinant tam tikrais prieveiksmais, pvz., *dažnai*, *tankiai*. T. Lichodzejausko darbe rasta tik viena tokia forma (*razdawat'* 11₉), M. Cerausko ir M. Smolskio – taip pat tik po vieną (*dodawey* 32₇ (MC1); *gułedawa* 45₁₅ (MS)). L. Bortkevičiaus knygoje yra dvi būtojo dažninio laiko formos: *eydawa* 55₉; *kabiedawa* 59₂₀; H. Balevičiaus ir A. Kitkevičiaus – nė vienos. Vienintelis K. Michnevičius-Mikėnas vartoja būtojo dažninio laiko formas: *rasdawej* 83₁₄; *pakeldawa* 20₄; *apsiejdawa* 13₁₀; *łunkidawa* 20₃.

Visuose tekstuose gausu skolinių (slavizmų): *abczistik* 72₁₆; *blagastawijem* 67₁₂; *pamislík* 20₂ (HB); *kriwidija* 17₁₈; *prigatawoja* 16₁₃ (TL); *pakorofi* 25₁₈; *szienawok* 16₁₁; *dabokites* 24₁₀; *prociawoja* 23₃₉ (MC1); *fzenawokit* 16₁₇; *krywidiji* 15₂₉ (MC2); *dumoja* 16₁₉; *iszkoloja* 30₃ (KMM); *buntawojas* 22₆; *niesidumaju* 87₁₇; *korok* 20₁₆; *procawoiam* 123₂₇; *welitumem* 59₉ (MS); *té ulojam* 235₂₀; *uloi* 237₁₂; *uloi* 239₃ (AK); *apfudije* 101₃ (LB).

- (1) Mykolas Cerauskas ir Laurynas Bortkevičius pagal kilmę yra rytų aukštaičiai panevėžiškiai, Henrikas Balevičius ir Tadas Lichodzejauskas – rytų aukštaičiai uteniškiai, Mykolas Smolskis ir Antanas Kitkevičius – rytų aukštaičiai anykštėnai. Apie Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno tarmę sunku tiksliai ką nors pasakyti. Z. Zinkevičiaus [8, 183] nuoroda, kad minėtasis autorius kilęs nuo Anykščių, nieko tiksliai nepasako, nes Anykščių apylinkėse gali būti kalbama tiek anykštėnų, tiek uteniškių, tiek širvintiškių patarme.
- (2) Nė vienas XIX a. religinio turinio veikalas nebuvo parašytas viena kuria nors tarme; visuose pasitaisydavo įvairių tarmių ypatybių.
- (3) Pagal pirmąją vardo ir pavardės raidę santrumpomis žymimi veikalų autoriai.
- (4) Nosingės raidės, nors ir nenuosekliai, rašomos tik M. Cerausko abiejuose darbuose.

TARMINĖS IR ARCHAJIŠKOS VEIKSMAŽODŽIŲ FORMOS

Visų autorių darbuose užfiksuota **tarminių tariamosios nuosakos pirmojo asmens formų**: *biegczie* 11₂; *apsipilczie* 12₁₃ (HB); *dekawoczia* 17₃₂; *garbinczia* 12₈; *pažincia* 12₈ (MC1); *praplaticzia* 2₉ (MC2); *klausczia* 5₁₄; *palikczia* 72₆ (KMM); *galeczia* 11₁₂; *galecziu* 121₆ (MS) ir t. t. M. Smolskio knygoje vienaskaitos pirmojo asmens formos nevienodos: *galeczia* išlaikiusi senesnę galūnę; *galecziu*, *saugoczius* – tokios formos žinomos tik žemaičių tarmės plote [6, 363]; *saugoczios* – tokios formos užrašytos uteniškių tarmės šnektose, kurios yra netoli anykštėnų (Debeikiai, Vyžuonos). Čia reiktų paminėti ir M. Cerausko darbe rastą formą *te notftoia* 28₂₁. Įdomus kontrakcijos pavyzdys: priešdėlis *ne* + priešdėlio *at-* balsis *a = no*. Daug daugiau tokių pavyzdžių būtų galima rasti senesniuose XVII ir XVIII amžiaus raštuose (5): *nopłayftu* DP 71₁₉ (neapleistų); *notaio* PS 214₈ (neatėjo); *nopkalbėfime* RK 84 (neapkalbėsime).

Rasta nemažai sangražinių veiksmažodžių **pilnųjų bendraties formų**: *wities* 10₁₄; *wies-ties* 69₉; *linkties* 72₁₂; *artinties* 15₁₃; *turieties* 61₁₀; *statities* 69₁₀ (HB); *džiaukties* 10₇ (TL). A. Kitkevičiaus giesmėse rasta bendraties formų su pridėtinėmis dalelytėmis: *papjautén* 241₁₅; *gimditén* 233₆. Tokios formos, Z. Zinkevičiaus [6, 433] duomenimis, užrašytos apie Kupiškį, taigi, galima sakyti, netoli A. Kitkevičiaus gimtųjų vietų. Tokių pat bendraties formų užfiksuota ir apie Vidiškius (6). M. Smolskio knygoje rasta viena neįprasta bendraties forma – *niekrimstis* (7) 49₂₂. Tai priešdėlinis veiksmažodis, o rytinėse lietuvių tarmėse priešdėliniai sangražos veiksmažodžiai sangražos dalelytę turi po priešdėlio, tik labai retais atvejais būna kitaip [1, 53]. Rasta ir sutrumpėjusių bendraties formų: *sugaut'* 69₇; *dribt'* 53₇; *nupult'* 51₈; *issilinkt* 43₆; *intžingt* 56₁₅ (HB); *ižbiekt'* 15₁; *palikt* 21₅ (TL). Pastebėta rašybos nevienodumų: kartais žymimas, kaip galima spėti, paskutinio priebalsio minkštumas (*numirt'* 71₂₃; *nukarat'* 24₄ (HB)), kartais nežymimas (*turet* 48₁₁ (HB); *but* 14₇ (MC2); *atłayst* 118₃₀ (LB); *pamest* 127₁₁; *ažmuszt* 24₂₁ (MS)), nors rytų aukštaičiai, nukritus priešakinės eilės balsiui, čia visada taria tik minkštąjį priebalsį.

Rasta labai daug **sutrumpėjusių formų**, atsiradusių šalinant paradigmos asimetriją, t. y. įvairių veiksmažodžio asmenuojamų formų dvivokalės galūnės yra pakeistos vienavokalėmis (8) [5, 224]: *troksztam* 15₁₂; *bukit'* 16₂₄; *razdawat'* 11₉; *giwinkit'* 16₂₅ (TL); *razdawat'* 11₉ (HB); *inzimekim* 47₁₂; *pracawokit* 65₆ (MS); *sustokim* 234₈; *pagaukit* 241₁₁ (AK); *ažumirsztam* 22₁₅; *prijuntat* 18₁₂ (KMM); *skeytam* 8₁₂ (MC2); *sweykinam* 116₂₃ (LB) ir t. t.

Dviejų aptariamų autorių (K. Michnevičiaus-Mikėno ir M. Smolskio) darbuose **vartojami siekiniai**: *ejni atsiilsetu* 47₂₁ (KMM); ypač jų gausu M. Smolskio knygoje: *eytumey wogtu* 95₁₆; *eydami gułtu* 9₂₁; *eydams gułtu* 43₆; *eynunt gułtu* 47₂₂; *nuweja gułtu* 57₁₁; *nuweia gułtu* 99₁₂; *ateys suditu* 108₂₄; *eytumei razbaious daritu* 95₁₇. Ši ypatybė būdinga anykštėnams ir kupiškėnams, o M. Smolskis ir K. Michnevičius-Mikėnas kaip tik yra kilę iš Anykščių apylinkių. Dabartiniu metu siekiniai jau gana reti kupiškėnų, anykštėnų ar panevėžiškių plote. Bendrinėje kalboje siekinį pakeitė tikslo bendratis: *Išėjo medžiotų = išėjo medžioti* [4, 279].

Rasta labai įdomių **liepiamosios nuosakos formų**: *pagimišlik* 73₃; *prigiprask* 85₂₃; *niegi apleysk* 121₈; *pagisiskubink* 31₂₄. Dalelytė *gi* yra įterpta tarp priešdėlio ir šaknies. Tokių formų rasta tik M. Smolskio knygoje.

(5) Pavyzdžiai imti iš [6, 126].

(6) Vidiškiai yra rytų aukštaičių širvintiškių plote.

(7) Atitinka formą *nesikrimsti*.

(8) Formuluoatė galūnių sandaros asimetrijos šalinimas, arba dvivokalių galūnių keitimas vienavokalėmis, įsigali kalbotyroje vietoje paradigmos išlyginimo.

Rasta nemažai **ateminio asmenavimo liekanų**, ypač veiksmažodžio būti: *ešmi* 35₁₀; *ešmu* 72₁; *esti* 52₉ (HB); *easti* 14₄; *efmi* 18₂₉; *efme* 12₄; *miegtj* 25₃₀ (MC1); *nie efti* 15₂₉ (MC2); *esti* 38₉; *esti* 38₁₁ (KMM); *esmi* 19₁₆; *efte* 44₁₀ (LB); *esti smertelnam grieki* 23₆; *katrie baymiey esti* 29₁₀ (MS); *esmu uiekałtas* 67₉; *nieesmu Ucznius* 77₂₉ (MS). Forma *esmu* greičiausiai laikytina perdirbiniu, nes paliekamas iš ateminio asmenavimo *m*, bet jau rašoma tematinio asmenavimo galūnė *-u* [7, 104]. M. Smolskio knygoje rasta kitokių veiksmažodžio *gimti, gimsta, gimė* esamojo laiko formų, pavyzdžiui: *giema* 82₁₁; *giemam* 18₁₆. Rasta būsimojo laiko daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens formų su ateminio asmenavimo galūnėmis: *dasistosmia* 17, (TL); *atrasma* 22₂₅; *ne prazusma* 76₂₁; *padarista* 59₂ (KMM); *sugrįszma* 32₉; *iszkisma* 82₂₉; *kista* 83₁₆; *prapulsta* 27₁₀; *procawosma* 125₁₆; *nienoresta* 100₁ (MS).

Tarminiai ir archajiški veiksmažodžiai

Dabartinėje kalboje jau nežinomi ir nebevertojami veiksmažodžiai **blazgauti, blazgauja, blazgavo** (negražiai kalbėti) (9): *blazgauja* 45₂; **šykštauti, šykštauja, šykštavo** (šykštėti): *ne sziksztawa* 50₁₉; **naudauti, naudauja, naudavo** (turėti naudą, pelnyti): *naudautis* 68₁₅; **žudinti, žudina, žudino** (žudyti): *prazudinsi* 65₁₆; **laikinti, laikina, laikino** (palikti, nesuvertoti): *palaykinti* 31₇; **vienoti, vienoja, vienojo** (vienyti): *suwienos* 72₅. Visi šie veiksmažodžiai pavartoti K. Michnevičiaus-Mikėno knygoje. M. Smolskio knygoje rasta tokių veiksmažodžių: **troškauti, troškauna, troškavo**. LKŽ duomenimis, jis dažniausias kupiškėnų (10) plose: *troszkaunam* 4₂₁; **slobnuoti, slobnuoja, slobnavo**: *slobnoia* 4₁₄; pastarasis būdingas rytų aukštaičiams (LKŽ pateikta pavyzdžių iš uteniškių ir vilniškių šnektų: *Slobnuoja ir slobnuoja vaikas, net baisu!* Trgn (11); *Slobnavo, verkė kruvinom ašarom, kai sužinojo* Klt (12)); **nuogti, nuogsta, nuogo** (eiti nuogyn): *nogsta* 6₁; *nogsti* 120₁₈; **brožyti, brožija, brožijo** (14): *apibrožit* 24₁₅; *nieapibrožija* 54₆; *apibrožit* 73₁₆; **brožyti, brožija, brožijo** (varyti, guiti) (15): *apibrožijey* 38₂₀; *apibrožijou* 51₁₃; *apibrožijam* 54₂₂; **kalbasyti, kalbasija, kalbasijo** (16) (*kalbėti, šnekučiuoti*): *niesikalbasit* 57₂₈; **šlovyti, šlovija, šlovijo** (veiksmažodžio *šlovinti* sinonimas): *apszłowit* 79₆; *apszłowija* 79₁₂; *apszłowija* 79₂₉; *szłowis* 32₁₂; **valyti, valija, valijo** (17): *priniewalit* 93₂₈; **žyvyti, žyvija, žyvijo** (maitinti, šerti, turėti naudos): *žiwija* 12₂₉; **krušinti, krušina, krušino** (sutrinti, susmulkinti, sugrūsti): *niesukruszintu* 3₆; *susikruszint* 69₁₉; **puikinti(s), puikina(si), puikino(si)** (būti išdidžiam, didžiutis) (18): *puykintis* 101₅;

- (9) Šio veiksmažodžio nėra LKŽ, bet jo reikšmė nustatyta iš konteksto: *Wirsta pikcziau galwija, kiejkia ir blazgauja pikcziau nuo prakejkta <...> 45₁₋₃*.
- (10) M. Smolskis ilgą laiką buvo Kupiškio parapijos dekanas, vadinasi, galėjo prisirinkti tokių formų.
- (11) Tauragnai, Utenos r. (rytų aukštaičių uteniškių patarmė).
- (12) Kaltanėnai, Švenčionių r. (rytų aukštaičių vilniškių patarmė).
- (13) LKŽ (www.lkz.lt) užfiksuota tik keletas sakinių iš J. Barono *Rusų-lietuvių kalbų žodyno* (1933) ir iš Dūkšto (Ignalinos r.) bei Rodūnios (Baltarusija) šnektų.
- (14) LKŽ pateikia reikšmę *sunkiai nešti*, tačiau M. Smolskio veikale šis veiksmažodis turi kitą reikšmę: „<...> ir teys griekieys sunkiey Diewa nieapibrožija ir nenusidieja“ 54₃₋₆; „weli wis nutrotit nieg Diewu apibrožit“ 73₁₅₋₁₆. Reikšmė galėtų būti *užrūstinti*.
- (15) Šis veiksmažodis yra veiksmažodžio *brožyti* sinonimas: „<...> Diewas, katru griekieys sawa tiek kartu apibrožijey“ 38₁₉₋₂₀; „<...> tawi Wieszpatie Diewie, tiek kartu griekiey mana apibrožijou“ 51₁₁₋₁₃.
- (16) Užrašytas iš Zarasų ir Panemunėlio vietovių.
- (17) Šis veiksmažodis gali turėti labai daug reikšmių, bet šioje knygoje vartojamas reikšmė *priversti, atvesti* („pakusa niegaleja unt grieku tawi priniewalit“).
- (18) L. Bortkevičiaus knygoje ta pačia reikšmė vartojamas veiksmažodis *puikauti, puikauja, puikavo* (*ne puykauje* 104₄).

puykinous 120₁₅; **tuskinti, tuskina, tuskino** (belsti, judinti, budinti): *tuskink* 76₁₁; **skubyti, skubia, skubė** (19) (skubėti): *priskubia* 92₁₄. K. Michnevičiaus-Mikėno knygoje veiksmažodžio bendraties *imti* ir iš jos padarytų formų šaknies vokalizmas gali būti tiek su *e*, tiek su *u*, pvz.: *pajumti* 9₂₆; *ne nujema* 22₂₃; *apijame* 32₁₅; *pajumtu* 35₂; *pajumti* 38₈; *jumti* 39₁₁; *prijame* 39₁₉; *ažujame* 41₁₀; *pajeme* 44₅; *prijemdawa* 44₁₀; *pajemtu* 60₁₆; *prijeme* 60₁₇; *jema* 61₂; *jumk* 67₁₅; *prijamej* 67₁₆; *prijema* 68₁₉; *prijumti* 70₂; *atajeme* 71₁₃. Rastas retas veiksmažodis **žabaldyti, žabaldžia, žabaldė** (20) (žabalti): *abžabaldžia* 93₂₁; taip pat rasta tarminių veiksmažodžių **mokyti** ir **plauti** formų: **mokinti, mokina, mokino**: *pasimokinti* 54₁; **plauti, plaudžia, plaudė**: *apsiplaustumaj* 64₁₇.

Daugelis autorių vartoja veiksmažodžio **taryti, taro, tarė** (21) (tarti) formas: *iszarit'* 11₂₁ (HB); *ne iszarisi* 9₂₀; *iszarisi* 9₂₃; *iszariti* 15₂₆; *tarik* 33₁₈; *iszaritu* 33₂₀; *iszaritumaj* 34₂₄; *tariti* 36₃; *ažutariti* 41₂₅; *iszariti* 57₂₁ (KMM); *uszarik* 38₉; *aszarisiu* 78₉; *nieuszaris* 95₂₃ (MS). Taip pat dažnas tarminis veiksmažodis **reikti, reikia, reikė**: *reykie* 12₃₂ (MC1); *rejks* 14₁₁; *rejktu* 72₅; *rejks* 84₈; *ne rejkia* 3₁₁; *ne rejkia* 3₁₂; *rejkia* 4₂ (KMM).

KAMIENŲ MIŠIMAS

Rasta labai daug sumišusių esamojo ir būtojo kartinio laiko kamienų formų. K. Michnevičiaus-Mikėno knygoje pramaišiu vartojamos veiksmažodžio **mušti** būtojo kartinio laiko formos rodo, kad šis veiksmažodis turi dvejetainę būtojo kartinio laiko kamieną (*mušė* ir *mušo* – plg. bk *mušė*): *ne muszia* 13₁₅; *musza* 45₇; *izsmuszia* 45₁₉; *iszmusza* 51₂₂; *ažumusza* 63₁₇; *musza* 67₆. Veiksmažodžio **ilsėti** esamojo laiko forma yra *ia* kamieno *ilsia* 75₆ (plg. *ilsi*); veiksmažodžio **veizdėti** esamojo laiko formos yra dvejetainės: *weįzda* 10₉ (=veizdo) ir *weįzdi* 18₉. Veiksmažodžio **imti** esamojo laiko formos svyruoja tarp *a* ir *ia* kamienų, pvz.: *nujema* 22₂₃ ir *jemia* 65₁₉. M. Smolskio knygoje rasta tokių sumišusių kamienų: beveik visi *i* kamieno veiksmažodžiai turi dejetaines formas, pavyzdžiui: *norit* 128₂₇; *noriat* 77₁₈; *miilat* 128₂₆; *turiat* 100₂; *turim* 12₂₆; *turiam* 123₁₃; *niegalam* 129₁₁; *niegalim* 59₁₅. Dvejetainių šių veiksmažodžių formų rasta ir M. Cerausko knygoje: *niemilat* 14₁₅; *mili* 7₁; *turem* 9₂; *galat* 5₁₃ (MC2). Z. Zinkevičiaus nuomone [6, 342], aukštaičių tarmės plote *i* ir *ia* kamienų formos yra vartojamos pagraičiui; minimos tokios vietovės: Anykščiai, Biržai, Dusetos.

Rasta kitokių esamojo laiko formų: **girdžia** (forma *girdžia* dažna kupiškėnų plote): *girdžia* 93₁; *girdžiam* 29₂₆ (MS); *girdžiat* 16₉ (MC2); **rodžia**: *rodžia* 12₁₃; (HB) *rodziame* 20₇; *rodžia* 103₂₆ (MC1); **mokia**: *mokia* 17₆ (HB); *mokiu* 3₁₀ (MC1); *mokia* 15₂₁ (KMM); *mokia* 18₂₂; *mokia* 47₁₉ (MS); **pildžia**: *niepildžia* 6₁₃; *iszpildžia* 7₁₁ (MS); **skelda** (22): *skielda* 112₁₈ (MS); **žūsta**: *žūsta* 5₇ (KMM); **gulsta**: *gulsta* 44₁₉ (KMM); **rausta** (veiksmažodis *rausti, rausia, rausė*): *iszrausta* (23) 7₂₂ (KMM); **pulsta**: *prapušta* 27₁₀; plg. *uszpoła* 34₄ (MS); **junčia** (veiksmažodis *jausti, jaučia, jautė*): *junczia* (24) 70₁₀; *jaute* 6₁₉; *junte* (25) 70₁₄ (KMM); **pykdžia**: *ažupikdzia*

(19) Toks veiksmažodis užfiksuotas šiaurinėje Lietuvoje, ypač Kupiškio ir Rokiškio rajonuose.

(20) LKŽ duomenimis, toks veiksmažodis užrašytas iš Panevėžio r. Pajstrio šnekos, taip pat iš įvairių XX a. žodynų.

(21) Tokios šio veiksmažodžio formos, LKŽ duomenimis, yra užrašytos iš F. Kuršaičio žodyno (XX a.), E. Frenkelio *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno* (XX a.), *Lietuviškai-latviško žodyno* (1929 m., sudarė J. Rytėris).

(22) Forma *skelda* užfiksuota tik XVIII a. žodynuose.

(23) Tokios esamojo laiko formos LKŽ pateiktos tik iš senųjų raštų.

(24) Tokia forma LKŽ pateikta iš Čiobiškio vietovės (rytų aukštaičiai).

(25) Greta vartojamos skirtingos būtojo kartinio laiko formos.

17₃ (KMM); **karaliauna**: *karalauni* 70₂₀ (HB); **rinka** (veiksmažodis *rinkti, renka, rinko*): *surinki* 51₁₇ KMM. Tokia forma buvo užrašyta Zietelos tarmėje, kada esamojo laiko šaknies vokalizmas derinamas prie bendraties ir būtojo kartinio laiko [6, 338].

Rasta kito kamieno būtojo kartinio laiko formų: **leidė**: *prałajde* 16₁₀; *perłayde* 27₁₃ (KMM); *apłeydie* 23₂₆; *atłeydie* 88₁₅ (MS); *atłayde* 96₁₁ (LB); **brukė**: *nubrukie* 86₁₁ (MS).

IŠVADOS

1. XIX a. pradžios – XIX a. vidurio raštuose, parašytuose rytų aukštaičių tarme, gausu rytų aukštaičių fonetikos ypatybių, kurias rodo rašyba: *lunkidawa* 20₃ (KMM); *unt umžiu* 28₁₇ (MS); *nužingia* 15₁ (TL); *giwindami* 30₄ (LB); *tussie* 18₁₂ (HB); *paemis* 235₁₃ (AK) ir t. t.

2. XIX a. pradžios – XIX a. vidurio raštų rytų aukštaičių tarme veiksmažodis pasižymi archajiškais bruožais:

- rasta nemažai šiuo metu jau nevarojamų veiksmažodžių: *taryti, taro, tarė; žabaldyti, žabaldžia, žabaldė; kalbasyti, kalbasija, kalbasijo; vienoti, vienoja, vienojo* ir pan.

- rasta retų veiksmažodžio formų: liepiamosios nuosakos forma su dalelyte *gi*, įsiterpusia tarp priešdėlio ir šaknies (*pagimišlik* 73₃; *prigiprask* 85₂₃; *niegi apłeyšk* 121₈; *pagisiskubink* 31₂₄ (MS); sangražinio priešdėlinio veiksmažodžio bendratis su sangražos afiksų žodžio gale (*niekrimstis* 49₂₂ (MS)); atematinio asmenavimo formų (*efmi* 18₂₉; *efme* 12₄; *miegtj* 25₃₀ (MC); *esti* 38₉ (KMM); *katrie baymiey esti* 29₁₀ (MS)); senųjų tariamosios nuosakos pirmojo asmens formų (*apsipilczie* 12₁₃ (HB); *dekawoczia* 17₃₂ (MC1); *kłausczia* 5₁₄ (KMM); *gałeczia* 11₁₂; 121₆ (MS)) ir t. t.

3. Gausu kamienų mišimo atvejų: *ne muszia* 13₁₅; *musza* 45₇ (KMM); *norit* 128₂₇; *noriat* 77₁₈ (MS); *prałajde* 16₁₀ (KMM) *apłeydie* 23₂₆; *atłeydie* 88₁₅ (MS); *nubrukie* 86₁₁ (MS).

4. Labai dažnai vartojami įvairūs skoliniai (slavizmai): *abczistik* 72₁₆; *pamislisk* 20₂ (HB); *prigatawoja* 16₁₃ (TL); *pakorofi* 25₁₈; *szenawok* 16₁₁ (MC1); *dumoją* 16₁₉; *iszkoloja* 30₃ (KMM); *buntawojas* 22₆; *welitumem* 59₉ (MS); *uloi* 237₁₂; *tė ulojam* 235₂₀ (AK).

Gauta 2011 10 10

Priimta 2011 10 18

Literatūra

- [1] KAUKIENĖ, Audronė. *Sangražinių veiksmažodžių istorija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2006.
- [2] *Lietuvių kalbos žodynas* – elektroninė versija www.lkz.lt
- [3] PALIONIS, Jonas. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1979.
- [4] PAULASKIENĖ, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1994.
- [5] ROSINAS, Albertas. *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: sinchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- [6] ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.
- [7] ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. T. 2. Vilnius: Mokslas, 1981.
- [8] ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslas, 1990.

Santrumpos

AK – Antanas Kitkevičius

DP – Daukšos Postilė. Fotografuotinis leidimas. Kaunas, 1926.

HB – Henrikas Balevičius

KMM – Kazimieras Michnevičius-Mikėnas

LB – Laurynas Bortkevičius

MC1 – Mykolo Cerausko *Senas Katekizmas*

MC2 – Mykolo Cerausko *Kozonis padėkavonės*

MS – Mykolas Smolskis

PS – Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań). Teil I: 1629, Teil II: 1644. *Litauisch und Polnisch mit Kurzer Grammatischer Einleitung Herausgegeben von Dr. Franz Specht*. Göttingen, 1929.

RK – Katechismas Aba Pamokimas... Vntrukart izspaustas Wilnivy 1605. Cituojama iš E. Sittingo perspausdinto teksto: *Der Polnische Katechismus des Ladezma und die Anonymus von Jahre 1605 nach Krakauer Originalen... Interlinear Herausgegeben*. Göttingen, 1929.

TL – Tadas Lichodzejauskas.

REGINA RINKAUSKIENĖ

Peculiarities of verb morphology in the 19th century texts written in the Eastern Aukštaitian dialect

Summary

The language of the 19th century Lithuanian writings has not been thoroughly researched. Thus, in this article, the morphology of the 19th century texts written in the Eastern Aukštaitian dialect is analysed. The language of religious texts written by representatives of that century (Mykolas Cerauskas, Laurynas Bortkevičius, Henrikas Balevičius, Mykolas Smolskis, Tadas Lichodzejauskas, Kazimieras Michnevičius-Mikėnas, and Antanas Kitkevičius) is reviewed. Attention is focused on verb morphology. The archaic and dialectal verbs and their forms are discussed, and cases of stem mixing are analysed.

Key words: 19th century, Lithuanian religious texts, Eastern Aukštaitian, morphology, verb